

Лекція 7. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ХІХ СТ.

У ХІХ столітті український народ за своїм кількісним складом (на початок століття близько 12 млн. чоловік), був одним з найчисельніших серед народів Європи. При тому, він не мав не те що власної державності, а й будь-якого національного самоврядування. Та незважаючи на це, ХІХ століття не стало для українців втраченим часом. У ці роки формувались передумови національної революції, яка відбулась наступного століття, складались підвалини майбутньої української державності. З'ясування цих причин і передумов, характеристика процесу їх складання є головною метою лекції. Для досягнення цієї мети доцільно розглянути такі питання:

1. Становище українських земель в Російській та Австрійській (Австро-Угорській) імперіях.
2. Український національний рух у ХІХ ст.

1. Становище українських земель в Російській та Австрійській (Австро-Угорській) імперіях. У ХІХ столітті українські етнічні землі входили до складу двох великих імперій – Російської та Австрійської (з 1867 року Австро-Угорської). В Російській імперії на початок ХІХ ст. склався поділ українських земель на дев'ять губерній: Київську, Полтавську, Чернігівську, Катеринославську, Харківську, Херсонську, Таврійську, Подільську і Волинську. У 1815 р. до Російської імперії було приєднано Холмщину і Підляшшя, які в 1831 р. увійшли до складу Сідлецької, Люблінської і Гродненської губерній.

У першій половині століття на додаток до губерніальної російській уряд сформував систему військово-адміністративних одиниць – генерал – губернаторств. В Україні було створено чотири генерал – губернаторства : Київське (складалось з Київської, Волинської і Подільської губерній),

Малоросійське (Полтавська, Чернігівська), Харківське (Харківська і Воронезька губернії), Новоросійське (Катеринославська, Таврійська, Херсонська губернії і Бессарабська область). Всю повноту військової і цивільної влади на території адміністративних одиниць здійснював генерал-губернатор.

Під владою імперії Габсбургів знаходились Східна Галичина, Буковина і Закарпаття. Наприкінці XVIII ст. на захоплених внаслідок трьох поділів Речі Посполитої землях австрійський уряд утворив коронний край – Королівство Галичини і Лодомерії (Володимирії) з центром у Львові, у складі якого штучно об'єднав українські етнічні землі з частиною польських земель. Коли у 1867 році постала Австро-Угорська імперія то Галичина і Буковина залишилась в австрійській частині – Цислейтанії, а Закарпаття потрапило до угорської частини – Транслейтанії.

У XIX ст. і Росія, і Австро-Угорщина пройшли через реформаційні перетворення, котрі визначили перехід цих країн до якісно нового соціально-економічного стану, до економіки, головну сутність якої визначає капіталістичне товарне виробництво.

Хоча для більшості європейських країн феодальні порядки вже тривалий час були анахронізмом, російський царизм наважився на реформи тільки у другій половині століття. Їх необхідність стала особливо очевидною після поразки у Кримській війні 1853-1856 рр. Війна наочно продемонструвала загальну відсталість Росії у порівнянні з такими державами як Англія та Франція. Додатковим фактором, який спонукав російську владу до реформ, стало піднесення селянського руху по всій імперії, а найбільше в Україні, де ще свіжими були згадки про визвольні традиції козацтва.

Першою стала аграрна реформа, розпочата у 1861 році. Реформа 1861 р. звільняла від кріпацтва в основному поміщицьких селян. На Україні ця реформа торкнулась життя 5,3 млн. осіб. Долю державних селян, кількість яких становила близько половини українського селянства, визначив

прийнятий 1866 року спеціальний закон про поземельний устрій. Згідно з ним селяни отримували право викупити землю, а до того часу вони мали сплачувати щорічний державний оброчний податок.

Реформа створювала нові можливості для розвитку ринкових відносин в економіці та активізації господарської діяльності селян. Селяни, як і люди інших соціальних верств населення, могли тепер купувати рухоме і нерухоме майно, займатися не тільки сільськогосподарським виробництвом, а й торгівлею, відкривати промислові підприємства. Виникли умови для перетворення робочої сили в товар, тобто утвердилося панування прогресивнішого (порівняно з феодалним) типу товарного виробництва – капіталістичного, економіка якого базувалась на ринкових відносинах усього, а не деяких категорій, як до того, населення.

Разом з тим, були наявні і суттєві чинники гальмування цього процесу. Означена реформа в першу чергу враховувала інтереси поміщиків і тому залишала на селі деякі елементи кріпосництва. Внаслідок цих перетворень українські селяни не тільки не здобули додаткової землі, але й втратили понад 15 % загальної площі земель, які раніше перебували в їхньому користуванні. 94 % колишніх поміщицьких селян одержали наділи менше 5 десятин, тобто менше норми середнього прожиткового мінімуму. Та й ці мізерні наділи селяни повинні були протягом 49 років викуповувати у поміщиків на основі встановлених реформою цін, які значно перевищували тодішні ринкові ціни на землю. Фактично селяни викуповували не тільки землю, а й особисту волю.

Реформа надала право поміщику протягом двох років самому визначати розміри земельних наділів селян. У цей період селяни перебували в становищі “тимчасово зобов’язаних”, тобто змушені були, як і раніше, відбувати панщину, або платити оброк. У багатьох місцевостях таке становище тривало багато років, бо надання селянам дозволу на викуп наділів залежало від бажання поміщика аж до 1883 року.

Дворові селяни з часу проголошення реформи 1861 року мали працювати на поміщика чи платити йому оброк, а потім ставали нікому не потрібними, оскільки наділення їх землею закон не передбачав.

Найміцнішою опорою залишків кріпосництва було поміщицьке землеволодіння. Після реформи 1861 року власниками майже 23 млн. десятин землі в Україні залишилися 33 тисячі поміщиків, церква, сам цар, купці, а у розпорядженні 1,5 млн. селянських дворів було лише 20 млн. десятин.

У 1861-1866 рр. було проведено фінансову реформу, яка мала на меті максимальну централізацію державних коштів і посилення контролю за їх витраченням. На місцях створювались особливі контрольні палати, які не підлягали місцевій адміністрації. Запроваджувався новий порядок проведення витрат із Державного бюджету який мав завадити міністерствам безконтрольно розпоряджатися цими коштами. Було прийнято рішення про публікацію Державного бюджету імперії, який до цього був таємним. Впроваджувалась система заходів по впорядкуванню надходжень по найбільш прибутковій статті бюджету – виробництву та продажу спиртних напоїв.

Скасування кріпосного права прискорило реформу місцевого самоврядування. Доки селяни знаходились у кріпосній залежності, повним розпорядником адміністративної влади над ними у своєму маєтку був поміщик. Після звільнення селян і надання їм статусу вільних сільських обивателів виникла необхідність залучення селян поряд з іншими верствами населення до місцевого управління. 1 січня 1864 року цар затвердив Положення про губернські і повітові земські установи. Створювалась система земських установ на повітовому і губернському рівнях, яка складалась із повітових та губернських земських управ. Ці установи не мали завершення на загальноросійському рівні.

У виборах до земств брало участь все населення, що мало земельну власність, але при цьому виборці були поділені на три виборчі курії: поміщиків, міщан та селян. Наслідком установа системи куріальних

виборів стало явне переваження в земствах дворян-поміщиків. Також роль дворян у земствах штучно підвищувалася шляхом автоматичного закріплення за повітовими і губерньськими предводителями дворянства права не тільки головувати на виборчих зборах землевласників, але й бути головами повітових і губерньських земських зборів.

До компетенції земств входили місцеві господарські, соціальні та культурні справи: завідування майном, утримання і будівництво місцевих шляхів, організація медичного обслуговування населення, народної освіти, налагодження поштового зв'язку, страхування, протипожежної справи, тощо. Хоч земства офіційно мали суворо обмежені функції, вони перетворювалися в осередки ліберального руху, а подекуди і українофільської діяльності. І хоча царська влада пізніше здійснила ряд заходів для звуження прав і без того обмежених і можливостей земств, у бюрократичній системі імперського державного устрою з'явилась виборна структурна ланка, діяльність якої привчала населення до самоврядування.

Пішов царизм на поступки і в галузі міського самоврядування. Згідно з Міським положенням, затвердженим царем 16 червня 1870 року, міську реформу було проведено в Києві, Катеринославі, Миколаєві, Полтаві, Харкові і Херсоні. Протягом 70-х років закон було поширено на інші міста України. За міською реформою в містах країни створювалися міські думи як розпорядчі органи й міські управи як виконавчі.

Найбільш послідовною з реформ 60 – 70-х років у Росії була судова реформа 1864 року. Ця реформа проголошувала і значною мірою реалізовувала ряд прогресивних принципів судочинства: виборність, незалежність і незмінність суддів, рівність усіх перед законом, гласність, усність, засновувалася адвокатура.

У 1863-1864 рр. реорганізовувалась освітня справа. Зокрема, у 1863 році було внесено зміни в систему нагляду за вищою школою: відновлялась академічна автономія університетів, створювалася рада професорів, яка керувала життям навчального закладу.

У 1863-1888 рр. відбулась низка перетворень у військовій справі. Головними здобутками цієї реформи були реорганізація місцевого військового управління і військової освіти, а також запровадження загальної військової повинності.

Усі ці реформи були прогресивними, але кожна з них залишала недоторканими значну кількість елементів докапіталістичного устрою. Головним серед цих залишків феодалізму були : необмежена парламентом і конституцією влада царя – самодержавство, велике поміщицьке землеволодіння і малоземелля селян, селянська община з колективною власністю на землю, відсутність в країні найважливіших демократичних свобод. У результаті, опинившись на шляху капіталістичного розвитку Росія, а разом з нею більша частина України, була ще не до кінця капіталістичною країною.

На кінець XIX ст. Україна була одним з найбільш економічно розвинутих районів Російської імперії. Темпи промислового будівництва тут на рубежі віків були найбільшими в Європі. У той же час розвиток окремих районів України був нерівномірним.

Велику роль у розвитку промисловості відігравав іноземний капітал, іноземні інвестиції. У деяких галузях він помітно переважав. В окремих регіонах України швидко зростав рівень концентрації виробництва. Виникали великі монополістичні об'єднання, котрі займали пануюче становище в економіці. Відбувався процес зрощування банківського капіталу з промисловим, що вело до утворення фінансового капіталу. Для російської промисловості більше, ніж для промисловості інших країн мали значення державні позики, замовлення, система державного регулювання. Відбувалося зрощування монополій з державним апаратом. Усі ці риси, характерні для розвитку російської економіки в цілому, у найбільш концентрованому вигляді виявили себе в Україні.

Реформи в імперії Габсбургів розпочались раніше і у своїй політичній складовій пішли далі. Ще в 70 – 80-х роках XVIII століття реформи

освіченого абсолютизму, здійснювані Марією Терезою та Йосифом II, значною мірою модернізували австрійське суспільство. Зменшувалась залежність селян від поміщиків, їм надавались деякі елементарні громадянські права. І хоча після смерті Йосифа II мав місце відхід від реформаторського курсу, в 40-х роках XIX ст. розгорнувся новий виток реформ. У 1846 році у Галичині було дещо зменшено повинності селян, їм було надано права розпорядження земельними наділами та оскарження дій дідичів в адміністративних органах.

У 1848-1849 роках більшість європейських країн переживала революційні потрясіння. Під впливом революції в Австрії пройшли більш радикальні реформи. Імператорським патентом від 17 квітня 1848 р. було оголошено про звільнення селян від панщини та інших повинностей на користь дідичів у Галичині. 31 липня 1848 р. дію патенту поширено на Буковину. На протязі 1848-1853 рр. стало вільним і селянство Закарпаття. За звільнення селян їх колишні господарі отримали великий викуп і, крім того, поступово заволоділи майже всіма лісами і пасовищами. Та головне було в тому, що відбулась ліквідація юридичної залежності селян від панів і закріплення землі, якою користувались селяни, у їх власності.

На хвилі революції відбулись демократичні перетворення. Австрія проголошувалася конституційною монархією, розпочав роботу загальноімперський парламент (рейхстаг), який зайнявся підготовкою конституції. Вироблений проект передбачав перетворення Австрії на федерацію вільних і рівноправних націй. Однак цей проект не було запроваджено до дії. 4 березня 1849 р. від імені імператора Франца-Йосифа I було оголошено октройовану (тобто дарована зверху) конституцію, яка відновлювала централізовану монархію. 7 березня 1849 р. уряд розпустив рейхстаг.

У 1851 році контрреформи призвели до ліквідації і цієї конституції. Цей період контрреформ продовжувався ще дев'ять років. 60-ті роки були ознаменовані новим циклом конституційних реформ, завершеним австро-

угорським компромісом 1867 року. У грудні 1867 р. було прийнято конституцію дуалістичної (двоїстої) Австро-Угорської імперії, яка визначала формою її правління конституційну монархію. Конституція декларувала базові права людини, зокрема, свободу слова і друку, право спілок і зборів, формальну рівність національностей і мов в установах та освіті, тощо.

В економічному відношенні землі Підавстрійської України були менш розвинутими ніж Наддніпрянина (українські землі у складі Російської імперії). Промисловість тут розвивалась однобоко і зводилась до галузей, які займалися добутком і первинною переробкою сировини. Галичина, Буковина, Закарпаття залишалися відсталими провінціями із незначним накопиченням капіталу, слаборозвиненою внутрішньою торгівлею, низьким рівнем урбанізації, майже непомітною промисловістю, найнижчими заробітками і найвищим відсотком надлишкової робочої сили в імперії. Лише в останнє десятиріччя століття з'явилися ледь помітні ознаки економічного пожвавлення.

Тому в пошуках кращих умов життя, починаючи з 70-х років сотні тисяч селян виїжджають з цих регіонів за кордон. Орієнтована була ця еміграція головним чином на країни Північної і Південної Америки (США, Бразилію, Канаду, Аргентину).

В економіці, крайовій адміністрації, освіті західноукраїнських регіонів безроздільно домінували чужинці: у Галичині – поляки, в Буковині – румуни, на Закарпатті – угорці. Українські культура, освіта, громадська самоорганізація поставали у боротьбі з цими переважаючими впливами. Однак за рахунок певної демократизації суспільного життя Австро-Угорщини, конституційного її закріплення, умови для розвитку національної культури і громадського руху українців склались тут усе ж таки сприятливіші аніж на Наддніпрянині.

На протязі усього XIX ст., і особливо у другій його половині, русифікаторська політика російського царизму щодо української культури і національного руху на Наддніпрянині набуває відверто репресивного

характеру. З російських державних актів, спрямованих на заборону української мови та культури, найбільшої шкоди завдали так звані Валуєвський циркуляр та Емський указ Олександра II.

Перший з цих документів датується 18 липня 1863 року. Цього дня міністр внутрішніх справ П.Валуєв видав і розіслав до всіх українських губерній циркуляр (розпорядження), яким суворо заборонялося друкування українською мовою книг “як духовного змісту, так навчальних і взагалі, призначених для початкового читання народу”. Саме ж навчання українською мовою визначалося як політична пропаганда, а ті хто за це брався, звинувачувалися “у сепаратистських задумах, ворожих Росії й погибельних для Малоросії”. Виключення робилось тільки для творів художньої літератури, категоричної заборони друку якої не було.

У циркулярі містилось твердження про те, що ніякої окремої української мови “не було, немає і бути не може”. На думку П.Валуєва, українська мова є простонародною говіркою, “тією ж російською мовою, тільки зіпсованою впливом на неї Польщі”. Аналогічного змісту “відношення” за вказівкою царя було П.Валуєвим надіслано міністру народної освіти Росії.

18 травня 1876 року імператор Олександр II, який на той час перебував на лікуванні і відпочинку в курортному німецькому містечку Емс, підписав указ про повну заборону українського письменства. Указ доповнював перелік заборон, які накладав на українську культуру Валуєвський циркуляр.

Проект цього указу було підготовлено таємною урядовою комісією, створеною для розробки заходів боротьби з “українофільством”. Майже рік працювала комісія і дійшла до висновку, що “допустити окрему літературу на простонародному українському наріді означало б покласти тривку основу для переконання у можливості відокремлення, хоча б і в далекому майбутньому, від Росії”. Особливо відзначився в роботі комісії Михайло Юзефович, недавній урядовець Київського генерал-губернаторства, якого вважають ініціатором появи і автором тексту указу.

Указом заборонялося не тільки друкувати українською мовою оригінальні та перекладені твори (навіть тексти до нот), а й завозити у межі Російської імперії українські книги і брошури, надруковані за кордоном. Також заборонялося ставити українські спектаклі, влаштовувати концерти українських пісень і декламацій.

Крім зазначених актів можна навести ще багато таємних тоді розпоряджень і репресивних акцій російських властей щодо української культури і громадського руху в XIX ст. Але кінцевої мети цієї політики-ліквідації українського національного руху і повної асиміляції українців російська влада не досягла.

2. Український національний рух у XIX ст. Український національний рух у XIX столітті не був якимось особливим і відокремленим від європейської дійсності явищем. Процеси національного відродження розгортаються у багатьох народів Центральної і Східної Європи. Чеський історик Мирослав Грох запропонував схему розвитку національних рухів у цьому регіоні, яка з урахуванням деяких коректив відбиває логіку розвитку і українського руху. Згідно даної схеми національні рухи у своїй еволюції проходять три стадії: у фазі пробудження виникає інтерес відносно невеликої групи національної інтелегенції до мови, історії та фольклору свого етносу; у фазі агітації ідеї боротьби за національне відродження розповсюджуються зусиллями інтелегенції в широких верствах населення; нарешті, у фазі масового руху більша частина суспільства під впливом цих ідей мобілізується на боротьбу спочатку за автономію, а потім і за незалежність.

На початку XIX ст. український національний рух переживає класичну фазу пробудження. Етап, коли національний рух концентрується не на сучасно-політичних, а на культурницьких, мовних та історичних проблемах, коли його лідерами виступають поети, письменники, діячі мистецтв, є обов'язковим для становлення будь-якої нації. Цей етап готує необхідні передумови для майбутньої політизації національного руху.

Характерно, що початковим центром, своєрідною колискою українського культурного відродження стала Слобожанщина. Визначну роль відіграло відкриття у Харкові першого в Підросійській Україні університету. Засновано його було за ініціативою української інтелігенції і значною мірою громадським коштом у 1805 році. Новоутворений університет став не тільки науково-освітнім центром, а й зберігачем та провідником української культури. Чимало його викладачів і студентів зробили значний внесок у розвиток різних галузей українознавства.

Харківський університет, при якому були відкриті друкарня і книгарня, стимулював розвиток на Слобожанщині місцевих газет і журналів, українських спочатку за тематикою, а потім і за мовою. Під безпосередньою егідою університету було закладено основи української професійної журналістики – почали виходити перший в Україні масовий журнал “Украинский вестник”, газета “Харьковские известия” та інші видання. За підрахунками відомого літературознавця Ю.Я.Барабаша, протягом першого десятиліття існування Харківського університету його друкарня випустила 210 видань, що склало майже половину кількості назв книг, виданих за цей час в усій Росії.

Процеси національного пробудження проходили і в Південнозахідній Україні. Характерно, що тут першими будителями культурного відродження виступали священники греко-католицької церкви, а з 30-х років усе помітнішу роль відігравала університетська молодь. Велику першопроходницьку роль відіграло львівське просвітницьке угруповання “Руська трійця” у складі Івана Вагілевича, Якова Головацького, Маркіяна Шашкевича. Найбільш відомим результатом їх діяльності став виданий у 1836 році альманах “Русалка Дністровая”. У різноманітних художніх, публіцистичних, науково-історичних творах опублікованих у ньому проголошувалась і пропагувалась ідея єдності західноукраїнських земель з усією Україною, вказувалось на важливість вивчення історичного минулого свого народу.

Свідченням того, що український рух у 40-х роках ХІХ ст. виходить за межі фази пробудження є, зокрема, початок процесу його політизації. Цей процес знайшов своє відображення в діяльності Кирило-Мефодіївського товариства і Головної Руської Ради.

Кирило-Мефодіївське братство стало першою українською політичною організацією в новітні часи. Товариство утворилось на початку 1846 року і проіснувало трохи більше року. Його засновниками стали професор Київського університету Микола Костомаров, службовець канцелярії київського генерал-губернатора Микола Гулак і вчитель з Полтави Василь Білозерський. В роботі товариства брали участь Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш, Микола Савич, Олександр Навроцький, Панас Маркович, Іван Посяда, Георгій Андрузький, Олександр Тулуб, Дмитро Пильчиков.

Ідеологію кирило-мефодіївців найбільш повно відображають програмні документи товариства – “Книга буття українського народу” і “Статут Слов’янського братства св.Кирила і Мефодія”. Головну мету своєї діяльності члени товариства вбачали в утвердженні національно-державної незалежності України у конфедеративній спілці таких же незалежних слов’янських держав. Ідеї визволення слов’янських народів з-під іноземного гноблення та їх федеративного єднання мали поширюватися шляхом літературно-просвітницької пропаганди. Члени братства виступали за повалення царського самодержавства і ліквідацію кріпацтва.

Навесні 1847 р. товариство було розкрито, а усіх його учасників заарештовано. За слідством уважно наглядав сам Микола І. Він же затверджував і вирок. Кирило-Мефодіївське товариство проіснувало дуже недовго, та його ідеї на багато років уперед визначили основну спрямованість ідеології українського національно – визвольного руху.

Через рік після розгрому Кирило-Мефодіївського товариства у травні 1848 р. виникає Головна Руська Рада – перша українська політична організація в Галичині. Її було створено під час революції у Австрії на

протипагу Польській Раді Народовій для оборони прав українського населення. Головна Руська Рада заявила про єдність усього українського народу. Вона вимагала виділити Східну – українську Галичину, об'єднавши з нею Буковину і Закарпаття, тобто усі українські землі імперії, в окремий автономний край. Головна Руська Рада намагалась узяти на себе функції українського національного уряду. У 1851 році під тиском австрійської влади ця організація змушена була саморозпуститися.

Друга половина XIX ст. для українського національного руху в Наддніпрянській Україні пройшла під знаком діяльності громад. Перша громада виникла наприкінці 50-х років у Петербурзі. До її складу входили, зокрема, і колишні кирило-мефодіївці М.Костомаров, Т.Шевченко, П.Куліш, В.Білозерський. Деякий час вона була центром українського національного життя. Після утворення у 1861 р. київської громади, функції головного осередку національно-культурної роботи перебирає на себе ця організація. У цей час до київської громади входили В.Антонович, М.Драгоманов, Д.Чубинський, Ф.Вовк, І.Нечуй-Левицький, Т.Рильський та ін. визначні діячі української культури. Члени громад вважали, що їх основним завданням є поширення освіти та пробудження національної свідомості народу.

Вони видавали українську наукову і популярну літературу, брали активну участь у роботі недільних шкіл, проводили численні народознавчі дослідження. Але в повній мірі реалізувати завдання агітаційного етапу громадівцям не вдалося. Серйозною перешкодою для них стала репресивна і русифікаторська політика російської імперської влади. Заборони українського друку, закриття українофільських організацій, переслідування найбільш активних членів цих організацій створювали вкрай несприятливі умови для помірковано-ліберального українського руху.

Найвидатнішим ідеологом громадівського руху був Михайло Петрович Драгоманов. Емігрувавши через переслідування російських властей у 1875 році за кордон, М.Драгоманов почав відверто декларувати свої політичні погляди у пресі. Він був прихильником ідей демократизму та

федералізму і намагався поєднати завдання українського визвольного руху з сучасними йому західно-європейськими ліберально-демократичними та соціалістичними течіями. Вважаючи себе соціалістом, Драгоманов, разом з тим, заперечував марксистську теорію як помилкову і шкідливу для українського політичного життя.

М.Драгоманов критично відносився до ідеї побудови окремої української держави, оскільки взагалі вважав державність тимчасовою історичною реальністю. Не заперечуючи корисність держави в минулому, він гадав, що великого майбутнього вона не має, і в перспективі державні порядки трансформуються в громадські. Майбутнє, на думку Драгоманова, за федераціями, як союзами громад. Український національний рух він всіляко спрямовував на завдання федералізації тих держав, до складу яких входили українські етнічні землі.

Особливо активно М.Драгоманов відстоював ідею створення відокремленої від загальноросійських всеукраїнської революційної організації – національної політичної партії. Окрім теоретичного обґрунтування цієї ідеї, М.Драгоманов намагався сприяти і практичній її реалізації. Сучасна Драгоманову дійсність давала багато підстав для висування такої ідеї. Українці масово приймали участь у загальноросійських революційних організаціях, територія України виступала зоною найактивнішої їх діяльності, а власне український рух часто поступався цим організаціям за впливом і масовістю.

У 70-тих роках великого розмаху набуває народницький рух. В основі ідеології народників лежала віра в російське селянство як носія “вищої життєвої мудрості”. Вони розглядали особу селянина, насамперед, в якості зберігача давніх засад общинної власності і саме у цьому вбачали можливість переходу Росії до соціалістичних відносин, обминаючи етап капіталістичного розвитку.

Широкого розповсюдження в народницькому середовищі набула теорія “неоплатного боргу”. Означена теорія виходила з того, що інтелігенція

начебто знаходиться в неоплатному боргу перед народом, перед селянством, оскільки вона користується здобутками суспільного прогресу, котрий досягається за рахунок поневолення народу. Повертати свій борг інтелігенція має беззастержною революційною діяльністю.

У 1874 році демократична народницька інтелегенція розгорнула “масове ходіння в народ” в селянство з метою пропаганди. “Ходінням в народ” було охоплено поряд з іншими губерніями європейської частини Російської імперії майже всі українські губернії. Але серед селян заклики до бунту не отримали серйозного відгуку і співчуття. Було заарештовано понад тисячу пропагандистів-народників.

У 1876 році народники створили революційну організацію “Земля і Воля”. Ця організація, враховуючи негативний досвід першого “ходіння в народ”, намагалась перейти від “бродячої” пропаганди до створення осілих поселень революціонерів на селі, однак і ці спроби зазнали невдач. Невдачі спонукали народників до радикальних змін у тактиці. У 1879 році відбувається розкол “Землі і Волі” на “Чорний Переділ” і “Народну Волю”. І якщо чорнопередільці, загалом прагнули дотримуватись старої, землевольської програми і тактики, то “Народна Воля” зробила ставку на терористичну діяльність, вершиною якої стало вбивство у 1881 році царя Олександра II.

В Україні народовольські організації існували у Києві, Харкові, Одесі, Полтаві та інших містах. Одним з керівників “Народної Волі”, організатором замахів на царя був колишній громадivecь Андрій Желябов. Під час роботи в київській громаді він зблизився з лідерами українського руху М.Драгомановим і В.Антоновичем, які потім з осудом сприйняли його відхід від української справи. Найближчою соратницею Желябова була правнучка останнього гетьмана України Кирила Розумовського Софія Перовська.

Починаючи з 70-х років XIX століття в Україну все активніше проникають ідеї марксизму. Криза ідеології народництва сприяє їх вкоріненню у вітчизняний революційний рух. Свідченням впливу

марксистських ідей на активну частину українського суспільства є той факт, що серед дев'яти депутатів I з'їзду РСДРП у Мінську, який у 1898 році проголосив створення Російської соціал-демократичної робітничої партії, четверо прибули з України.

Перша українська політична партія була створена галицькими учнями М.Драгоманова, Іваном Франком, Михайлом Павликом та іншими у 1890 році. Вона отримала назву Русько-українська радикальна партія.

Невдовзі в партії утворилось дві течії: “драгоманівська” – Іван Франко та його послідовники, і “марксистська” – Юліан Бачинський, Євген Левицький, Володимир Охримович, В'ячеслав Будзиковський та інші. Вже в березні 1891 року представники останнього напрямку виступили з ревізією програми своєї партії. Вони заявили, що завдання досягнення автономії України, як то передбачала програма, є недостатнім, що потреби розвитку народів вимагають, аби “кожна народність, під загрозою загибелі, була організована в самостійний політичний орган – новожитну централізовану державу”.

В 1893 році один з молодих радикалів, Юліан Бачинський завершує написання роботи “Ukraina irredenta”, що в перекладі з італійської мови означає “Україна поневолена”. У 1895 році працю Бачинського було надруковано. Її автор з позицій марксизму намагався обґрунтувати історичну правомірність домагань українців на окрему самостійну державу. Головною тезою цієї брошури було твердження, що політична самостійність України є необхідною передумовою не тільки її економічної та культурної розбудови, а й взагалі передумовою самої можливості її існування як нації.

М.Драгоманов, ознайомившись з рукописом праці Ю.Бачинського, гостро критикував її за марксистські трактовки. Скептично сприйняв він і головну ідею роботи – досягнення політичної незалежності України. Однак, відразу ж по смерті Драгоманова, найближчий конгрес Русько-української радикальної партії у грудні 1895 р., на вимогу Ю.Бачинського прийняв

положення про те, що партія добиватиметься політичної незалежності українського народу.

На Наддніпрянщині політичні умови для українських організацій через репресії російського уряду були гіршими. Тому не випадково, що перша політична партія утворилась тут пізніше, у 1899 році. Сталось це у Харкові. Засновники назвали свою партію Революційною українською партією (РУП). Ініціаторами її утворення вважаються Дмитро Антонович та Михайло Русов. Активну роль в заснуванні і діяльності цієї партії відігравали студенти Харківського технологічного інституту Л.Мацієвич, О.Коваленко та Ю.Коллард. Першим програмним документом РУПу став написаний харківським адвокатом Миколою Міхновським маніфест “Самостійна Україна” де теж на перший план висувалась боротьба за політичну незалежність України. Але якщо на Західній Україні гасло самостійності поступово стає провідним для українських політичних партій (принаймні як програма – максимум), то на Наддніпрянщині його знову витісняє федералістична ідея, обмеження політичних завдань досягненням автономії.

Висновки. Отже, на протязі XIX століття обидві частини України перебували під колоніальним гнобленням.

Реформи 60-70 – х років у Росії відкрили шлях для певної модернізації і українського суспільства. Але вони ж створили і суспільні протиріччя, визрівання яких готувало майбутню соціальну революцію початку XX століття.

Реформи в Австрії (Австро-Угорщині) не полегшили економічного становища українців, однак створили нові можливості для розвитку національного руху, через що центр українського національного життя на кінець століття змістився до Галичини. Національний рух в Україні за ці роки пройшов складну організаційну і ідейну еволюцію від гурткових форм організації до політичних партій, від культурницького руху до гасла державної самостійності.

Література для подальшого вивчення теми:

Болдирєв О.В. Перша спроба організації української політичної партії // Укр.іст.журн.-1995.-№6.-С.47-55.

Головченко В.І. Від “Самостійної України” до Союзу Визволення України : Нариси з історії української соціал-демократії. – Київ,1996.

Горелов М. Передвісники незалежної України : Історичні розвідки. – Київ, 1996.

Гошуляк І. Речник самостійної України //Київська старовина. – 1996.-№2-3.- С.83-89.

Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. – Київ. 1993.-С.7-36.

Дорошенко Д. Нарис історії України. – Львів, 1991.- С.496-557.

Зайончковский П.А. Кирилло-Мефодиевское общество /1846-1847/. – Москва, 1959.

Історія України. Навч.посібник / під загальн.ред. В.А.Смолія.- Київ, 1997. – С. 137-176.

Лисяк – Рудницький І. Історичні есе. – Т.1.- Київ, 1994.-С.145-483.

Малик Я., Вол Б., Чуприна В. Історія української державності.-Львів, 1995.- С.52-70.

Субтельний О. Україна. Історія. – Київ, 1991.-С.183-294.

Харьковский политехнический институт 1885-1985. История развития. – Харьков, 1985. – С.12-36.